

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları İzmir ve Menemen Örneği Üzerinden Çok Yönlü Bir Değerlendirme

Eyüp ÖZ^{1*}

¹Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Orcid Numarası: 0000-0003-4485-2902

Geliş Tarihi: 04.07.2019

***Sorumlu Yazar e mail:** eyupoz@halic.edu.tr

Kabul Tarihi: 12.09.2019

Atf/Citation: Öz, E., "1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları, İzmir ve Menemen Örneği Üzerinden Çok Yönlü Bir Değerlendirme", Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2019, 2/2: 259-281.

Öz

Bu çalışma 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Ege Bölgesi'nde (İzmir ve Menemen'de) neden olduğu sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlara eğilmektedir. Bu kapsamda, kuruluşu ile dünya ekonomik buhranı arasında tarihçilerin her zaman bağ kurdukları Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucularının bölgeyi ziyaretinde, İzmir'de meydana gelen olayları ve partinin kapanmasından sonra Menemen'de meydana gelen sarsıcı isyanı, küresel kriz ve geleneksel kültürün prizmasından incelemektedir. Ayrıca bölgenin geleneksel özellikleri ve bunların alt kültürel havzalarının oluşturduğu farklılıklar ve iklimsel koşulların sonuçlarının birleşmesi nedeniyle, krizin nedensel farklı şekillerde kendini gösterdiği ve karmaşık bir sembolizme dönüştüğü vurgulanmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Toplum, Siyaset

Socio-Economic and Political Reflections of the 1929 World Economic Crisis in Turkey

A Multifaceted Assessment on Izmir and Menemen

Abstract

This study focuses on socio-economic and political problems in the Aegean Region (İzmir and Menemen), caused by the 1929 Great Depression. In this context, the events that took place in İzmir during the visit of the founders of the Liberal Republican Party which historians have always found ties of causality between its establishment and Great Depression, and the shocking rebellion that took place in Menemen after the dissolution of the party are examined through perspective of global crisis. In addition, it is also emphasized that the crisis had manifested itself in different ways and turned into a complex symbolism due to the combination of the traditional characteristics, the differences created by the subcultural areas and climatic conditions of the region.

Keywords: Crisis, Society, Politics

1. Giriş

Kriz kelimesi, tıbbi literatürden devşirilen, fakat önemli ekonomik, siyasi ve toplumsal kopuş veya patlama anlarını tanımlamak için kullanılan çok anlamlı bir kelimedir. Bir kriz anı yeni bir gelecek inşa edebilecek bir fırsat olarak değerlendirilebileceği gibi, sonunda yıkıma varan bir şiddete de dönüşebilir. Fakat her hâlükârda sonucu az çok tahmin edilen, ya da hiç öngörülemeyen bir kopuş anını işaret eder. İşte 29 Ekim 1929'daki New-York Borsası'nda patlak veren ekonomik kriz, bütün dünyayı sarsan büyük bir evrensel depresyonun başlangıcı olarak her ülkede sonucu kestirilen veya kestirilmeyen önemli sonuçlar doğurmuştur.

Bir krizin nedenleri, aslında sonuçlarının tespiti için araştırmacıya okuma anahtarları sunarlar. Bu nedenle Türkiye'yi etkilemesinin nedenleri ve ürettiği sonuçlara geçmeden önce, genel tablo üzerinde

biraz durmakta yarar olabilir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, birçok ekonomist için adeta yeni teorilerin geliştirilebileceği bir laboratuvar işlevi görmüştür. Krizi aslında, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu sosyo-ekonomik ve siyasal altüst oluşlardan bağımsız olarak düşünmek de mümkün değildir. En başta İngiltere'nin dünya liderliğini tamamen olmasa da büyük oranda kaybetmeye başladığını unutmamak gerekir. Dolarla sembolleşen ve Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru yaşanan bu güç merkezi kayması, ekonomik depremin en büyük nedenlerinden biridir. Elbette bu büyük değişim krizsiz olmayacaktı. Çünkü Sterlinden dolara geçiş süreci uluslararası gündemde büyük spekülasyonların doğmasına neden oluyordu. Bu sürece koşut olarak dönüşümün odağında, yani ABD'de, hızlı büyümenin sonuçları olan bazı endüstriyel ve ticari zorluklar yaşanmaktaydı. 1928-1929 yıllarında belirtilerini veren krizin ilk kıvılcımı, bankaların verdikleri borçların geri ödenememesiyle çakılmıştır. Bu ilk kıvılcımı ateşleyen ise müflis bir İngiliz iş insanı olan Clarence Charles Hatry (1888-1965) olduğu ekonomistler tarafından genellikle kabul edilmiştir (Dominique, 2006:54-5).

Elbette bütün bu tarihi kırılma yıllarını, yani 1929-1939 arasını, güç merkezinin Avrupa'dan Amerika kıtasına kaymasının ötesine geçen bir dönüşümün doğum sancısı olarak da okuyabiliriz. Bu on yıl aynı zamanda, modern ekonomi ve ABD merkezli yeni bir hâkimiyet modeli tahayyülünün ve siyasal organizasyonun da doğum sancısı gibidir. Böylece 1929 ve 1932 yılları arasında yeni bir ekonomik kavrayış doğmaya başlamıştır da denilebilir (Chaunu, 1974).

Jean Bouvier ekonomik krizlerle ilgili bir yazısında, ekonomik büyüme ve küçülme süreçlerini taşkın bir selin akışına benzetir (Bouvier, 1974:28). Dolayısıyla bu coşkun suyun yüzeyi ve dibindeki farklı akış hızlarını, girdapları, ters akıntıları, çevresinde yol açacağı yıkımların boyutunu ve içinde ne kadar malzeme taşıdığını, daha doğrusu felaketin boyutu ve sonuçlarını doğal olarak sel bitmeden kestirmek

mümkün değildir. İşte Wall Street Felaketi veya “Kara Perşembe” olarak adlandırılan bu gün, adeta bir ‘sel gibi’ dalga dalga dünyaya yayılırken, asıl yıkıcı etkisini 1930’un ikinci yarısından itibaren göstermeye başlamış ve yaklaşık on yıl kadar etkisini sürdürmüştür. Ekonomik kriz, milyonlarca insanı direkt, ya da dolaylı bir şekilde etkilemiştir. İstatistiksel bilgilerin ötesinde, her biri ayrı bir dram olan intihar, sefalet ve iflaslar gibi dramatik gelişmeleri gündeme getirmiştir. Her ülke bundan kendi iç dinamiğine göre etkilenmiş ve farklı bir kriz döngüsünün içine girmiştir. Türkiye’de böylece, kırılğan ekonomisiyle büyük bir sınavın eşğine ayak basmıştır. Kuruluş döneminin radikal reformları, kuraklık gibi iklimsel koşullar ve yoksul bir ülkenin vatandaşlarının sırtına binen ağır vergi yüklerinin etkileriyle (ki cumhuriyetin kuruluşundan 1929’a kadar üç kat artmıştır) birleşince karmaşıklaşmıştır.

Elinizdeki çalışmanın giriş bölümünde ekonomik kriz süreci tanımlanmaya çalışıldı. Ardından 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin gelişim süreci kısaca açıklandı. Bundan sonraki başlıklarda, krizin Türkiye’ye ilk yansımaları, siyasal ve toplumsal hayatta neden olduğu dönüşümler, başta Ege Bölgesi olmak üzere, ortaya çıkardığı hoşnutsuzluklar ele alınacaktır. Son başlık altında ekonomik krizin bölgesel kültürle nasıl bütünleştiği ve nihayetinde dini bir söylemle ekonomik krizi nasıl gölgelediği üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak, giriş bölümünde ortaya konulan ve detaylandırılan kriz sonrası evrensel boyutlu benzer gelişmeler, aşamalar, ya da döngülerin Türkiye’de izlediği yola ilişkin bulgular ve örtüşmeler tartışılacaktır.¹

¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin’in kaynakçada künyesi verilen çalışmasını, Serbest Fırka’nın kuruluş nedeni ile ekonomik kriz arasında tutarlı bağlar kurabilen ilk akademik çalışmalardan biri olması nedeniyle zikretmek gerekir.

2. Krizin Türkiye’deki İlk Belirtileri

Türkiye, 1927’de başlayan ve yine küresel ölçekteki bir tarım krizinin etkilerinin henüz silinmeye başladığı ve uzun bir kuraklığın ardından (özellikle Ege Bölgesi’nde 1928-1929 yıllarında tarım sektörünü kötü etkilemiştir) gelen bolluk senesinde ilk etkileri hissetmeye başlamıştır. Ayrıca gümrük vergilerini sınırlayan Lozan Antlaşması’ndaki bir hükmün son bulması² ile hazinenin dolacağı ümidinin yeşerdiği bu dönemde baş gösteren sorun, hem Osmanlı borçlarının ödenmesini zora sokmuş, hem de Amerika Birleşik Devletleri’ne borçlanmayı gündeme getirmiştir, ama bu talebin geri çevrildiği ya da hükümetin bundan vazgeçtiği anlaşılıyor. Bunun nedeni muhtemelen alınan borcun nakdi olarak değil de, aynı olarak, yani ürün ve madenlerle ödenmesinin önerilmiş olmasıydı. 1929’a ertelenen Osmanlı borçlarının $\frac{2}{3}$ ’si olan 84.597.495 altın liralık borcun ödemesi ekonomik krizle örtüşmüştür. İlk ödemesi 1929’da yapılan borcun bir yıl sonraki taksiti bütçenin %14’üne denk düştüğü için moratoryum [borç ödeme gücünü kaybetme/iflas] ilan edilmiştir. Ancak 1933’te ilgili devletlerle yeni bir ödeme takvimi belirlenebilmiştir. 1929 yılına ait bir resmi değerlendirme raporu, ekonomik krizin nedenleri, seyri ve sonuçlarını açık bir şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye Cumhuriyeti 1929 senesinde çok zor anlar yaşadı. İktisadi ve mali hayatı büyük tecrübelerle maruz kaldı. Bütün diğerlerini takip eden kötü mahsul nedeniyle, doğal şartlarda ülkede bol bol mevcut olan ürünlerin hariçten ithali nedeniyle meydana gelen ithalat fazlalığı ve bazı ihracat mallarının da dünya piyasasındaki fiyatlarının düşük olması, bir taraftan hükümetin verdiği bir takım taahhütlerin, mesela; harpten

² Lozan Antlaşması’na (24 Temmuz 1923) bağlı ticaret sözleşmesinin 5. maddesine göre Türkiye, bazı ülkelerle -Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya- 1916 yılında yapılan Osmanlı gümrük hadlerini aynen kabul etmekte, bu ise Türkiye’nin beş yıl boyunca iç üretimini koruyamaması anlamına gelmekteydi.

önceki borçların ödenmesi,³ demiryolları inşaatı, harp malzemeleri ve silah masrafları memleketin mali gücünü aştığından, buhran şeklinde sonuçlar meydana geldi. Yabancı hisse senetlerine sürekli ihtiyaç nedeniyle Türk parasının değeri gittikçe kırıldı. Bu durgunluk sene sonuna doğru iyice kötüleşti. Ürün azlığı nedeniyle fakirleşen halkın iştirak ve talebi sıfır noktasına yaklaşınca, iflaslar birbirini izledi. Bütün bunlara yeni gümrük kanunuyla durgunlaşan Türk lirası eşlik etti. Yeni gümrük tarifesinin uygulanışı pahalılığa sebep oldu. Mali kriz şeklinde ortaya çıkan sonuçlar, aralık ayında paniğe dönüştü. Bütün bu yaşananlar hükümeti şiddetli ve esaslı karşı tedbirler almaya itti (BCA, BMGM K, Katalog numarası: 030 166 154 7: 1).”

Tablo 1. Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri

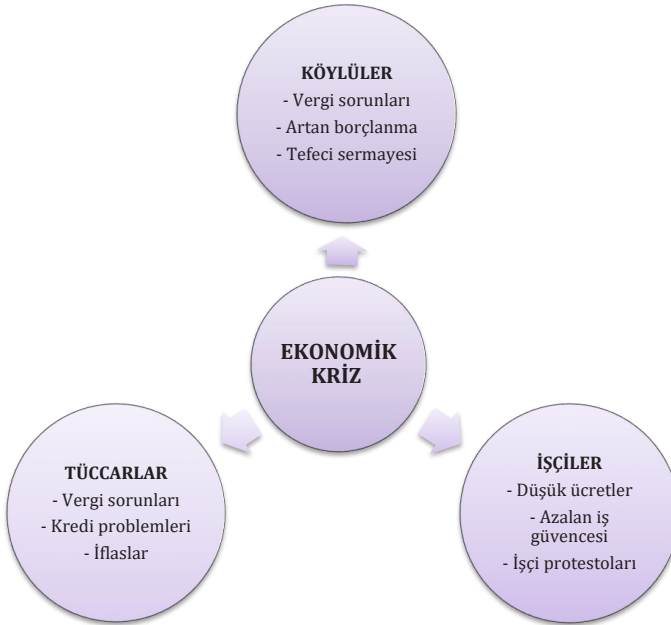
Yıl	1 Sterlin = kuruş	Tedavüldeki banknotlar [milyon lira]
1923	763	-
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164

Kaynak: Durgun B. (2006). *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi, 1923-1928*. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 200.

İlk etapta krizin tetiklediği ani fiyat düşüşleri, Gayrisafi Milli Hâsılayı %25’lik bir oranda geriletmiştir. Ülkenin kriz öncesi kırılğanlığı Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un, 1928-1929 yıllarında, dört yüz elli bini ilamsız olmak üzere, toplam bir milyon elli bin icra

³ 1928 Paris Sözleşmesi’ne göre yeniden yapılandırılan ve beş yıl ertelenen Osmanlı borçlarının ilk ödemesi, Haziran 1929’da 1,4 milyon (iki milyon Türk lirası) sterlin olarak yapıldı.

vakası olduğunu ifade etmesinden de anlaşılmaktadır (Emrence, 2006:62). Dış ticaretin neredeyse tamamını oluşturan tarımsal ürün ve hammaddelerdeki büyük fiyat düşüşleri, ekonomiyi derinden etkileyen başlıca nedendir. Tarım ürünlerine bağlı sanayi krizinde, çoğunlukla demiryolu ve maden işçilerinin işten atılması, işsizlik sorunu daha da derinleştirmiştir. Çalışanlar ise, kriz öncesinde ki 80 kuruş olan günlük yevmiyesi yerine, 50 kuruşa çalışmaya çaresizce razı olmuştur. Krizin en etkili olduğu sektörlerin başında gelen tarımda sonuçlar gerçekten korkunçtur. Örneğin, 1929'da ekilebilen 40 milyon dönüm arazinin % 50'sine buğday eken çiftçi, yarıya yakın bir fiyat düşüşünden sonra daha karlı iş olanaklarına yönelmiştir.

Şekil 1. 1927-1930 Yılları Arasında Türkiye'nin Buhran Döngüsü

Kaynak: Emrence, C. (2006) *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul, İletişim Yayınları, s.73.

Kriz, şehirlerde, ama özellikle yoksulluğun ciddi ölçüde yaşandığı köylerde büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Hatta İzmir'in Bornova ilçesinin Altındağ köyünde olduğu gibi açlıktan dolayı intiharlar yaşanmıştır (Bkz., Gözcü, 2007:85-86). Büyük ekonomik krizlerin dönüşüm süreci, sıralamaları bazen değişse de kabaca şöyledir: İlk aşamada piyasa daralması, ardından işsizliğin artması ve alım gücünün düşmesine bağlı sosyal sorunlar ve son olarak da eğer kırılmalıysa varsa siyaseti etkiler. Türkiye, bu üç aşamanın iç içe geçtiği ülkelerden biri olarak dönemin zorluklarının gözlemlendiği en iyi örneklerden biridir. Elbette bütün krizler yukarıda bahsedilen süreçleri doğurmaz veya sistemin bütününe yönelik bir restorasyonu gerektirmez. Burada kast edilen süreç aslında Türkiye örneğindeki gibi, krizin çok boyutlu olarak nitelenebilmesi ve önceden başlamış diğer sorunlarla bütünleşmesidir.

3. Krizin Türkiye Siyasetine Yansıması

Cumhuriyetin ilk yılları, hem Osmanlı'yı çöküşe götüren, hem de Cumhuriyetin doğuşuna neden olan Kurtuluş Savaşı'yla birlikte, toplam on iki yıla yakın süren savaşların harabeleri içinde yolunu bulmaya çalışıyordu. İmparatorluk bakiyesi, ama özellikle 1908 İhtilali'nden sonra, Jön Türklerin kendilerine dayanak olabilecek zengin bir Türk sınıfı yaratma çabasının sonucu olan ekonomik sistem ve ideal genelde devam ediyordu. Bu ilk dönem ekonomisi aslında, denk bütçe ve dış borçsuz kalkınmayı hedefliyordu. Ancak bu makro iktisadi hedef, büyük ölçüde tarım ve dışa bağımlı bir ülke söz konusu olduğunda, sonucu yeterince kestirilemeyen riskleri de barındırmaktaydı. Ülkenin sermaye birikimini hızlandırması, çoğunlukla sigortacılık, madencilik, bankacılık, kent içi altyapı hizmetleri ve demiryolu gibi altyapı alanlarda yatırım yapan yabancı şirketlerin performansına bağlıydı. Bu nedenle 1923-1929 yılları arasında yabancı sermaye girişinde sürekli bir artış olmuş ve yatırımları 12 milyon liraya ulaşmıştır (Durgun, 2006:236).

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce gerçekleşen (17 Şubat 1923'teki) İzmir İktisat Kongresi önemli bir başlangıç olsa da, imparatorluk ve İttihatçıların ekonomisiyle keskin bir kopuş anını temsil etmez. Zira İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yön verdiği ilk dönem Cumhuriyet ekonomisi, genelde görece liberal olarak tanımlanmıştır (Emrence, 2006:49-50). Ardından 26 Ağustos 1924'te kurulan İş Bankası siyasal güç ile finansal sermaye arasındaki ittifakın bir simgesi olarak değerlendirilebilir. Bankanın adı Fransızca *banque d'affaires* ifadesinin tercümesidir. Bu banka ve önemli görülen sektörlerdeki tekelleştirme yoluyla bir 'Milli İktisat' ve burjuvazi oluşturmak hedeflenmiştir. Bu iki yöntemle hedefe ulaşmak, elbette tam olarak mümkün değildi. Çünkü Loazan Antlaşmasının gümrük tarifeleriyle ilgili sınırlamaları her zaman iktidarın elini kolunu bağlamıştır. Tekelleşme ise suiistimallere, bu da toplumsal hoşnutsuzlukları körükleyen kıskançlıklara neden olmuştur.

Bütün kısıtlamalara rağmen bu dönemde, özellikle özel sermayenin yetersiz kaldığı sanayi yatırımları ve demiryolları gibi stratejik hedefi olan girişimleri de devlet üstlenmekteydi. Büyük buhranın henüz patlak vermediği ve dolayısıyla da liberalizmin gözden düşmediği 20'li yılların bu dönüm noktasında, yani 1929'dan sonra, devlet yöneticilerinin yavaş yavaş mutedil devletçilikten söz etmeye başladıklarını görmekteyiz. Bu yeni bir arayıştı, ama bütün dünyada hissedilen, liberalizmle devletçilik arasındaki kararsızlığın bir iz düşümüydü aynı zamanda. '1930'un bu çok boyutlu krizi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı İtalyan ve Sovyet modellerini tetkik etmeye ve o döneme kadar milli bir diriliş olarak algılanan Kemalizmi "Altı Ok" adı verilecek olan bir "doktrin" haline getirmeye zorlayacaktı (Öz, 2019:14). Hatta Ahmet Cevat (1887-1961) Kemalizm sözcüğünü ideolojik anlamda ilk tanımlamaya çalışanlardan biri olarak, Serbest Fırka'nın kuruluşunu Kemalizm'in tekâmülünün ikinci aşaması olarak niteleyecekti (Muhit, Ekim 1930).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomideki kırılganlık ve dönemin gündemini oluşturan radikal reformlar, 1929 Ekonomik Krizi'nin etkisiyle birleşince, normalde bir araya gelmeleri mümkün olmayan toplumsal katmanların yakınlaşmaya başlamasına yol açmış ve Türkiye'yi büyük bir ekonomik ve siyasal restorasyona zorlamıştır. İşte bu zorlama sonucunda 1930 yılının Ağustos ayında Mustafa Kemal bir muhalefet partisi kurmaya karar vermiştir. Paris büyükelçisi ve yakın arkadaşı olan Fethi Okyar'ı, 23 Temmuz günü, Yalova'daki Millet Çiftliği'nde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurmakla görevlendirmiştir (Bkz., Ağaoğlu, 1998; Okyar, 1987).

Partiye dair haberin kamuoyuna yansımından sonra, kuruluş nedenine ilişkin kamuoyunda iki temel görüş ortaya çıkmıştır: Birinci grup partinin doğal yollarla yani kendiliğinden kurulduğunu savunurken, diğeri Mustafa Kemal'in inisiyatifini sezebilmiştir. Bu ayrışma hem Cumhuriyet Halk Fırkası, hem de Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarları arasında paylaşılmaktaydı. Özellikle SCF'nin bazı yerel sorumluları muhalefetin bir danışıklı dövüş olduğunu şiddetle reddetmekteydiler. Örneğin, SCF Samsun Merkez Ocağı Reisi Şefik Avni Bey, hatıratını Ahmet Ağaoğlu ve Ahmet Hamdi Başar'ın bu yöndeki görüşlerine bir reddiye olarak kaleme almıştır (Bkz., Temizer, 2014). Bütün bu tartışmaların ötesinde SCF'nin kuruluşu, yukarıda da belirtildiği gibi, 1929 Ekonomik Krizi'nin yarattığı sorunları hafifletmek için, daha geniş ölçekli bir ekonomik ve siyasal dönüşümü hedefleyen kapsamlı bir restorasyonun parçası veya yön belirleme isteğinin ilk belirtisi olarak da yorumlanabilir. Bu nedenle 1930'u yeni Türkiye'nin en önemli dönüşüm ve atılım yıllarından biri olarak niteleyebiliriz.

Kamuoyu yeni partinin kuruluş amacına yönelik çeşitli sorulara cevap ararken, 28 Ağustos 1930'da, İsmet İnönü Ankara-Sivas demiryolu hattının Sivas'a ulaşması nedeniyle yapılan açılış töreninde yaptığı konuşmada, Serbest Fırka'nın kuruluş nedenlerinden birini açıklamış

ve bundan sora devletin ekonomide mutedil devletçiliğe geçeceğini ilan etmiştir. ⁴ Hem Fethi Okyar, hem de kamuoyu için bu sürpriz bir beyandı. Zira mutedil devletçiliğe geçiş isteğinin, özellikle İzmir’i endişelendirmesi beklenen bir durumdu. Mutedil devletçiliğe yönelmek devletin yönünü belirliyor, fakat aynı zamanda 7 Eylül 1930’daki İzmir mitinginde, Okyar’ın konuşmasının içeriğini de belirliyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Okyar’ın Cumhurbaşkanı’nın tavsiyesiyle planladığı Ege seyahati, 3-11 Eylül 1930 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu aynı zamanda çiçeği burnunda muhalefete bölgede teşkilatlanma için imkân vermiştir. Bir haftalık gezi güzergâhı, ⁵ ülkenin en büyük ihraç limanı ve ticari antrepolarından biri olan İzmir, dünya çapında incir üretimi ile öne çıkmış Aydın, bağcılığın merkezi Manisa ve zeytinciliğin kalbi Balıkesir’i kapsıyordu. Benzer şekilde, Batı Anadolu demiryollarının iki temel aksı olan İzmir/Aydın ve İzmir/Kasaba hattı ve uzantıları üzerinde yer alan birçok gelişmiş kasaba seyahate dâhil edilmiştir (Emrence, 2006:93). Okyar, 7 Eylül 1930’da İzmir Alsancak’ta gerçekleştirdiği mitinginde yaptığı konuşmada, hedeflerini anlatmış, fikir hürriyeti ve ekonomide mutedil devletçiliğin sakıncalarından bahsetmiş, o zamanki adı inhisar olan tekel işletmelerini kıyasıya eleştirmiş ve ekonomik krizden bunalan dinleyicilerine umut vermiştir. Dönemin İzmir’i, Orta Akdeniz’den Güney Marmara’ya kadar uzanan bir alanın, fakat daha da önemlisi ülke ekonomisinin kalbi gibiydi. Bunun yanında dünya ekonomisine açık bir liman kenti olarak neredeyse özerk bir liberal ekonomik

⁴ “1930’a kadar, iktisadi liberalizm görüşünün ağır bastığı, usul-ı himaye savunucularının zayıf kaldığı siyasal çatışma alanının esas ayrılma noktası, siyasi liberalizm ve siyasi otoritarizm taraftarları arasındadır. Korumacılık, Lozan Antlaşması’nın 1929 yılına kadar getirdiği kısıtların da ilave olmasının etkisiyle, yabancılara karşı koruma amacıyla ve dar bir çevre tarafından ifade edilir (İnsel, 2005:68).”

⁵ İzmir’den özellikle bazı avukat, tüccar ve çiftçiler, Reşit Galip’e gönderdikleri telgraflarda teşkilat kurulmasını istemektedirler. *Hizmet*, 23 Ağustos 1930.

model temelinde iş görmekteydi. Bundan dolayı, ülke dışında ve içindeki değişimlere duyarlı, hızlı ve etkin tepki veren bir dinamizme ve geleneksel muhalif bir potansiyele sahipti. Dolayısıyla Fethi Okyar, bu görece ‘serbest ticaret’ bölgesinin kalbinde, Başbakan’ın Sivas mitingine liberal programıyla cevap verecekti.

İzmir gibi ticaretle yaşayan ve özellikle küresel ticari etkenlere bağımlı ve duyarlı bir liman kentinde, bunalımın bilançosu gerçekten ağır olmuştur. Burada örnek olarak gösterebileceğimiz birkaç üründeki fiyat düşüşü dahi, tabloyu göstermeye yetecek kadar çarpıcıdır: Fındık ve afyonda % 73, incir ve tütün % 50, pamuk % 48, üzüm ve zeytinyağında % 43'lere varan fiyat düşüşler (Durgun, 2006:238). Gelecek yıllarda bu ürünlerden elde edilen ihracat gelirleri de gittikçe azalmıştır. Örneğin üzüm ihracatında yıllara göre gerileme durumu şöyledir:

Tablo 2. Üç Yıllık Üzüm İhracat Rakamları ve Bedelleri

Yılı	Tonajı	Lira olarak ihrac bedeli
1929	44.400	18.000.000
1930	40.500	11.600.000
1931	24.900	9.000.000

Kaynak: Durgun, B. (2006), *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi, 1923-1928*, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 238.

Yeniden 3 Eylül'deki Ege Denizi'nin dalgalı sularında başlayan yolculuğa dönersek, Halk Fırkası'nın yerel kadroları ve muhalefete olumlu bakmayan Adalet Bakanı Bozkurt ve bölgedeki birkaç milletvekilinin engellemeleri damga vurduğunu görürüz.⁶ Bozkurt'un

⁶ Bozkurt gezi öncesinde yargı mensupları toplantısına katılmak için İzmir'e gelmişti. Ancak bunun bir bahane olduğu ve temel nedenin Okyar'ın gezisini engellemek olduğu düşüncesinde olanlarda vardır. Adalet Bakanı, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile birlikte Başbakan İnönü etrafında oluşan ve Kırklar olarak adlandırılan milletvekili grubu içinde ve muhalefete karşı en şiddetli itiraz edenler arasındaydı. 27 Eylül 1930'da görevinden istifa edecektir.

Okyar'a karşı büyük bir hoşnutsuzluğu olduğunu hissettiren telgrafına karşılık, Mustafa Kemal, Okyar'ı cesaretlendirmiştir. Gezi sabahı adeta bir bayramı andıran ve ellerinde Türk bayraklarıyla sokaklarda bağırarak dolaşan kontrolsüz kalabalıklar ve bunlara öncülük eden küçük komünist devrimci gruplar, Halk Fırkası'nı alarma geçirmiştir. Saatlerce bekleyen heyecanlı kalabalık, gittikçe artan kızgınlık belirtileri vermiş ve ardından polisler denize atılmış ve çıkan arbedede elbiseleri yırtılan göstericilerden yaralananlar olmuştur. Bu tarihi günde güverteden soluk benziyle rıhtımdaki on binleri izleyen Okyar, haklı olarak endişelenmiştir.⁷ Burhanettin Onat bu anları günlüğüne şöyle not etmiştir:

“Sahile doğru gittikçe artan bir deniz kalabalığı. İrili ufaklı kayıklar, yelkenliler, motorlar. Bayraklarını, mendillerini, kollarını sallayarak, avaz avaz haykırarak bize doğru geliyorlar. Öyleki bunlardan birine çarpıp devrilmemek için vapur çok yavaşlamaya mecbur oluyor. Bir anda

⁷ Ahmet Ağaoğlu'nun bu anlara dair notlarıysa şöyle: “Uzaktan şehir gözükmeye başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştur! Acaba Mahmut Esat Bey'in haberi doğru olmasın? Doğrusu ikimizde söylemeksizin içimizden endişeye düştük. Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu suallerle meşgul iken, bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir 'hurra!', 'Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!' nidaları yükseldi. Müsterih olduk. Şimdi emniyetle şehri seyrediyorduk. Kayıklarla gelenler vapura atladılar. Yüzlerce adam Fethi Bey'i o kadar sıkıştırdılar ki, rengi kaçmış Fethi Bey hemen bayılmak üzereydi. Bereket versin ki bir kaç iri yarı arkadaş bunu anladılar ve dirsekleriyle dağıtarak Fethi Bey'i bir daire içine aldılar ve o suretle vapura bindirdiler. Rıhtım ile şose arasındaki otuz kırk metrelik mesafeyi geçmek için yarım saatten ziyade vakit sarf ettik. Her taraftan halk o kadar bir hızla, bir istekle Fethi Bey'e doğru hücum ediyor. Kimi alnından öpüyor, kimi elbisesinden. Kimi selamlıyor, kimi 'Yaşasın!' diye bağırıyor. Nihayet bin bir zorlukla ikimiz bir otomobile yerleştik! Fakat şimdi otomobil yürüyemiyor... Hücum şimdide onun etrafında yapılıyor. Otomobilin camları kırıldı. Üst kapağı çöktü. Fakat kimse aldırıyor. [...] İşte yüz bin başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu, ben ilk kere burada gördüm. Onun muhabbeti de, husumetide bir beladır (Ağaoğlu, 1994:57-58).”

vapurun etrafını sarıyorlar ve şaşılacak bir çeviklikle vasıtalandaki bütün insanlar gemiye tırmanıyorlar. Geminin içi hınca hınç insan dolu. Avaz avaz bağırıp Fethi Bey’i alkışlıyorlar. Omuzlarına alıp geminin içinde dolaştırıyorlar. Yabancı bayrak taşıyanlarda dâhil olmak üzere limandaki bütün gemiler durmadan düdüklükler bizi selamlıyorlar. Rıhtıma baktığımız zaman orada bir mahşer görüyoruz. Her ağzın kullandığı ‘iğne atılsa yere düşmeyecek’ tabiri hiç bir zaman bu kadar yerinde kullanılmamıştı. İnsanlar ekin tarlasındaki başaklar gibi dalgalanıyor. Geriden itenlerin zoru ile kenardakiler sapır sapır denize dökülüyorlar. Bunlardan bazısı çekilip rıhtıma alınırken bazısı yüzerek vapura kadar geliyor. Fethi Bey sapsarı. Dudakları titriyor. Tahsin Bey kıpkırmızı. Ağaoğlu Ahmet Bey’le benim gözlerimiz yaşıyor. Fethi Bey’i dışarıya omuzlarda çıkardılar. O kadar sıkıştırdılar ki Fethi Bey bir ara bayılacak gibi oldu ve tabii bizimle vedalaşamadan dışarıya çıkarıldı. O rıhtımda yürümedi de, bir insan denizi üstünde yüzdü. Öyle zannediyorum ki yalnız İzmir değil, o gün bütün Ege İzmir rıhtımına akmıştı. Fethi Bey dalgalana dalgalana bir müddet sonra gözden kayboldu. Ama rıhtımdaki mahşer saatlerce yol bulup çözülemedi (Naskali, 2015:28-29).”

Tahmini rakamlara göre karşılamaya gelen 50 bin civarında Egeli vardı. Okyar burada ‘öylesine birbirine düşmüş iki grup buldu ki, mitingi için birkaç gün beklemesi gerekecekti (Silianoff, *Slovo Gazetesi*, 10 Eylül 1930). Daha sonra 5 Eylül günü çıkan olaylarda, muhtemelen Afyonkarahisar’dan gelen veya burada ‘memur olarak çalışan İsmail Efendi’nin 12 veya 14 yaşlarındaki oğlu Mustafa Necati (Balkaya, 2016:40)’, bir kaza kurşunuyla ölmüştür. Aynı gün ve saatlerde Halk Fırkası mahfili ve iktidar yanlısı Anadolu gazetesi matbaasına yapılan baskınlarda yarananlar olmuş ve ardı gelmeyen grev dalgaları kent atmosferini sarmıştır.⁸

Ardından 1930 yılının eylül ayı başlarında yapıla yerel seçimlerde büyük tartışmalar olmuş ve nihayet 17 Kasım 1930’da SCF kendini

⁸ Başka bir çalışmada Fethi Okyar’ın Ege gezisini detaylı bir şekilde ele aldım (Bkz. Öz, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Sayı 5).

(daha çok iktidarın baskısıyla) feshetmiştir. Serbest Fırka'nın dayandığı toplumsal kategorileri basitçe ifade etmek gerekseydi, bu “karmakarışıklık” olurdu. En radikalinden liberaline partiye gönül verenlerin tek çatı altında toplanmaları, ancak başka örneklerin irdelenmesiyle daha net bir şekilde açıklanabilir. Bununla birlikte, Serbest Fırka'nın kapatılmasından sadece bir ay sonra vuku bulan Menemen Olayı, muhalefetin periferisindeki marjinal ve radikal unsurları ve krizin toplumsal etkilerinin anlaşılması ve derinleştiği toplumsal katmanlar için en mühim kaynaktır. Zira 23 Aralık 1930'da, Giritli Mehmet ‘siyasal mehdinin’ yani Fethi Okyar'ın ardından, sadece bir dinsel mehdi olarak ortaya çıkmıştır.

4. Ekonomik Krizin Göçmen Sorunu ile Birleşmesi ve Geleneksel Muhalefetin Mehdi Bir Dini Söyleme Dönüşmesi

Kurtuluş savaşı döneminde, yani 1919-1921 yılları arasında Ankara Hükümeti'ne karşı gerçekleşen 23 isyandan yalnızca üçüne Kürt aşiretleri dâhilken, 1923-1938 yılları arasında gerçekleşen 18 ciddi ayaklanmadan sadece ikisi Kürt ayaklanması değildir. Bunlar sırasıyla 1924 Nesturî Ayaklanması ve 1930'daki Menemen Olayı'dır. Bu sonuncusu özellikle dönemin Ege Bölgesi'nin Cumhuriyet'in değerlerini daha kolay benimseyeceğinden hareket eden tarihçiler için şaşırtıcı olmuştur. Osmanlı tarihine bakıldığında Ege Bölgesi, güçlü muhalefet üretebilen ve imparatorluğu oldukça meşgul eden bölgelerden biri olduğu anlaşılır ve bu yönünün kendine özgü bir tarihi vardır. Efelik geleneğinin meşhur olduğu bölgenin, 1930 yılına gelindiğinde dahi dağlarında çok sayıda eşkıyanın kol gezdiğini de unutmamak gerekir. Bu çevrenin muhalefet üretme potansiyeline sahip olması, Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan bir süreçte her zaman kendisini göstermiştir ki bu günümüzde de farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar günümüzde Menemen İzmir'in kültürel havzasında değerlendirilse de, tarihsel ve geleneksel kimliği açısından böyle değildir. 1885'te idari olarak İzmir'e bağlanan Menemen'i

farklı bir kültürel havza olarak ele almak gerekir. Zira asırlar boyunca, şehzadeler şehri olarak bilinen Manisa'nın kültürel havzası içinde kimliğini kazanmıştır.

Eylül ayı başında başlayan seçim sürecine damga vuran iktidar baskısı, yolsuzluklar (Bu dönemde seçimler tatil günleri hariç, iki hafta devam ediyor ve gerektiğinde uzatılabiliyordu veya kısa tutulabiliyordu) ve şiddetli tartışmalar devam ederken iklimsel koşulların kötüleşmesi, çok boyutlu kriz ve seçimin sonuçlarının bambaşka bir şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. 'İlkbahar ve sonbahar mevsimleri genelde Ege için büyük doğal felaketlerle doludur. 1930 yılı sonbaharı da böyledir. İzmir ve Ege taşrasında özellikle 24/25 Ekim'deki sel gibi yağmurlar, 109 ölü ve 2000'i aşkın köylünün büyük zarar görmesine yola açmıştır. Felaket karşısında yetersiz kalan devlet desteği, selzedeleri kaderlerine terk etmiştir. Dönemin yerel gazetelerine bakıldığında bu açıkça görülebilir. İşte bu kolektif melankolik atmosferde ekonomik kriz, ağır vergi yükü ve yerel seçimlerindeki olumsuzluklar, iklimsel koşul etkenlerinin sonuçlarını, İslam'ın haber verdiği dünyanın sonunun işaretleri olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Bu algı füzyonları sonuçta, diğer örneklerde olduğu gibi, bir mehdinin ortaya çıkışını tetikleyen kaos/karmaşa algısını yeterince besliyordu (Bkz., Öz, 2015:430).

Ekonomik krizin direkt ve dolaylı etkilerinin Ege kırsalında derinleştiği⁹ ve bunun doğal felaketlerle buluştuğu işte bu günlerde, Akhisar doğumlu bir Girit göçmeni olan Mehmet Bedavaki, ya da bilinen adıyla Giritli Mehmet, kendini kurtarıcı ilan etmiştir. 'Giritli Mehmet, bilinmeyen bir nedenle katledilmiş olan Berber Hasan'ın oğludur. Daha çocuk yaşlarda başladığı aile mesleği olan berberlikten sonra, aralarında meyhaneciliğin de olduğu birçok işe atılmıştır. Örneğin bekçilik, evlendirme dairesinde memurluk ve

⁹ Bu dönemde Ege'de iflaslar, boşanmalar ve intihar vakaları çoğalmıştır.

çiftçilik gibi.¹⁰ İki evlilik yaptığı bilinmektedir. Akhisar'dan göç ederek Manisa'da Yerleştiği Karaköy Mahallesi, hem göçmenlerin yoğun olduğu bir mekân, hem de yoksulluk sınırlarında üretilen suçların yuvasıdır ve dönemin Türkiyesi'nin toplumsal hastalığı olan uyuşturucu kullanımının burada da yaygın olduğu anlaşılıyor.¹¹ Bu mahallenin isyancıların esrar kullanımında olduğu gibi, Menemen Olayı'nın niteliğine etkisi şaşırtıcı derecede önemli olduğu mahkeme tutanaklarına yansıyan sanık ifadelerinden anlaşılmaktadır (Bkz., Öz, 2015:412). Muhtemelen bekçilik yıllarındayken daha önce dağlarında eşkıyalık yaptığı Paşaköy'de tanıştığı Kadı Osman'ın kızı Elif'le evlenmiştir ve bu evlilikten Abdullah isminde bir oğlu olmuştur. Kayın pederinin oğlu olmadığı için, ölümünden sonra mal varlığı dört kızına paylaştırılmış ve Giritli Mehmet'in payına seksen dönümü aşkın arazi düşmüş olmalıdır.

Yunan işgali yıllarında (1919-1922) muhtemelen bir asker kaçağı olarak dağa çıkmıştır.¹² Cumhuriyet'in kuruluş yılında Manisa'da

¹⁰ Büyük Seferberlik'ten sonra Akhisar'da bir tekkede Nakşibendi şeyhliği yaptığına dair iddialar varsa da, onun bu yöndeki ilgisinin Manisa'ya göç ettikten sonra başladığı bilinmektedir.

¹¹ Bkz., Zafer Toprak'ın, *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928*, adlı çalışması, dönemin Türkiyesi'ndeki toplumsal çöküşü gayet başarılı bir şekilde irdelemiştir.

¹² Manisalı bir tüccar olan Hacı Mustafa isimli sanık bu yıllarda yaşanan bir vakayı sorgusunda şöyle ifade etmiştir: “Mehdi benden üç yüz lira istedi. ‘Kaç defa istedi?’ Üç defa efendim. ‘Ne için senden istiyormuş, sen o kadar zengin misinki para talep ediyor?’ Efendim bu adam memleketin eşkıyası idi. Bana tehdit mektubu göndermişti. ‘Kimin çetesi imiş?’ Ne çetesi olduğunu bilmiyorum. ‘Ne tarafta ve ne zamanlarda idi.’ Yunanlılar zamanında çete imiş, [...]. Paşaköy taraflarında çetelik yapıyormuş. ‘Sonra hükümet ne yaptı?’ O vakit Mehmet kaçmıştı. [...] İkinci mektubu gönderdiğinde [hükümete] haber verdim. Sonra yine diğer bir mektubunu evimde buldum. Geceleyin avluya atmış. Bu mektubunda sen beni hükümete haber veriyormuşsun, ‘Parayı getirip teslim etmeği tenbih ettiğim yere getirip bıraksan da artık kabul değildir’ diyordu ve hatta o sabah ‘kendisi de

bekçilik yaparken tanıştığı Alaşehirli Ahmet Muhtar'a, verdiği esrar içmeme sözüne karşılık müritliğine kabul edilmiştir. İçine dâhil olduğu bu yeni sosyal çevre, Menemen Olayı'ndan 6 ay önce, Kazez Cami'inde yaptıkları biz sıvadan sonra ona mehdilik unvanı vermiş ve kendisine derhal itaat edilmesini istemiştir. 1928'de, muhtemelen yeterli seviyedeki eğitimi sayesinde başladığı Manisa Evlendirme Dairesi'ndeki memurluğundan, bir cinayet şüphesiyle azledildiği, tanık ifadelerine yansıyan detaylar arasındadır. Giritli Mehmet bir taraftan memurluğa devam ederken, diğer taraftan Akhisar'daki baba mirası üzüm bağları ve Paşaköy'deki kayınpeder mirası ve muhtemelen tamamı, 1927 Dünya Tarım Buhranı (bu aynı zamanda küçük buhran olarak adlandırılmıştır) nedeniyle ödenemeyen Ziraat Bankası kredisi karşılığında haczedilen seksen dönümlük araziye işleyen bir çiftçidir.¹³ Güçlü ve insanları arkasından sürükleyebilen bir hatip olan Giritli Mehmet (ki bu özellik benzer iddialarla ortaya çıkan kişilerin ortak özellikleri arasındadır), sürekli arayış içindeki bir kişilik görüntüsü vermektedir. Ona dair hemen bütün tanıklıklar, asabi bir kişiliğe sahip olduğu konusunda hemfikirdirler (Bkz., Öz, 2015:413).

Eski bir eşkıya olduğunu sıklıkla ifade eden ve bu günlerinin özlemini yaşayan Giritli Mehmet, Serbest Fırka'nın yerel seçim sürecinde yaşadığı baskılar üzerine iç dünyasında büyük dönüşümler ve kırılmalar yaşamış ve iki ay boyunca süren gizli toplantıları nedeniyle tutuklanıp ardından serbest bırakılmıştır. Kendisinin fanatik bir Serbest Fırka taraftarı olduğuna dair dönemin basınında bilgiler yer almaktadır. Ege efeliğinin vaz geçilmez bir ritüeli olan dağa çıkma geleneğinin adını *hicret* olarak değiştirip, dini bir terminolojiyle ifade ettikten

dükkânın önünden geçtiğinde de bu tehditleri savurdu. [...] 'Seni öldüreceğim dediğine göre, ne için çarşının ortasında yakalattırmadın?' Benden başka kimse bu meseleyi bilmiyordu ki çarşıda yakalattırayım.", bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, Sıra Numarası: 58, cilt 25, s. 44.

¹³ Kadı Osman kızı Elif'e ait 14115 numaralı senet için bkz., *Hizmet Gazetesi*, 29 Ekim 1929, s. 5.

sonra, eşkıyalık yaptığı dağlara yeniden çıkmaya karar vermiştir. Son toplantılarında oluşturduğu ve *Ashab-ı Kehf*'in adlarını verdiği yedi kişilik grubuyla Manisa'dan Menemen'e gitmiş ve burada isyan etmiştir. Bu sırada Menemen'de yedek subaylık yapmakta olan ve olaya müdahale etmesi için görevlendirilen Mustafa Fehmi Kubilay'ı vahşice katlettikten sonra, güvenlik güçleri tarafından olay yerinde iki arkadaşıyla birlikte öldürülmüştür. Mahkeme tutanaklarında yargılananların ve gazetelere isimleri yansıyanların toplumsal kökenlerine baktığımızda, çoğunun göçmen ve yoksullardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Menemen Olayı toplumsal ve ekonomik krizi derinden hisseden ve efelik sembolizmini dini bir söyleme çevirmiş olan bir göçmen isyanıdır.

Edirne seyahatinde, onuruna verilen bir öğle yemeğinde gelişmeleri öğrenen Mustafa Kemal'in isyana tepkisi şöyledir:

“Bu ne haldir, mürteciler hükümet meydanında ordunun subayını din adına boğazlayabiliyorlar. Binlerce Menemenliden kimse çıkıp mani olmuyor, bilakis teşvik ediyorlar. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeydiler? Onların namusunu ve dinini kurtaran ordunun bir subayına reva gördükleri bu saldırının cezasını yalnız hain katiller değil, hepsi en ağır şekilde çekmelidir. Bu Cumhuriyet'i ve bizim başımızı kesmektir. Bundan bütün Menemen sorumludur. Bu kasaba *ville maudite* [lanetli şehir] ¹⁴ ilan edilmeye müstahak olmuştur (Özengin, 2013:100).”

Mustafa Kemal'in verdiği tepkinin bu kadar sert olmasının nedeni Mustafa Fehmi Kubilay'ın bir öğretmen olmasının yanında, Menemenlilerden tahmini üç yüz kadar kişinin cinayeti alkışlamalarıdır.

¹⁴ Orijinal metinde Fransızca olarak yazılı. Terimin ilk kullanımı, 1789'da başlayan köylü ayaklanmalarının, Fransız İhtilali'yle birlikte kraliyet taraftarı ayaklanmalara dönüştüğü yer olan Vendée içindir. Zaman zaman barış dönemleriyle birlikte, 1793 ve 1796 yılları arasında devam eden bu ayaklanmalar sonunda, iki yüz bini aşkın kişi ölmüş ve büyük yıkımlar yaşanmıştır. Cehennem Birlikleri tarafından halkı katledilen Vendée, “lanetli şehir [*ville maudite*]” olarak ilan edilmiştir.

Ayrıca Ege Bölgesi'nde böyle bir olayın gerçekleşmesine kesinlikle ihtimal vermemelerinden dolayı sarsılmışlardır. Muhit Dergisi yazarlarından Nahit Sırrı'nın Başbakan İsmet İnönü ile Kasım 1930'da yaptığı bir röportajda Fethi Okyar'ın bölgeyi ziyareti esnasında, İzmir'de meydana gelen kanlı hadiselerin etkisiyle sorduğu soruya aldığı kendinden emin cevabı burada nakledecek olursak, olayın iktidar nezdinde oluşturduğu sarsıntı ve verdiği sert tepki daha açık bir şekilde anlaşılabilir:

“Muvaffakiyetle tenkil edilen Ağrı Dağı Hareketi'ni irticai karışıklıkların zuhur edebileceğine bir delil sayamaz mıyız? Ağrı dağında zuhur eden karışıklıklar, hariçten gelen bazı anasırın eseri idi. Şeyh Sait hareketi gibi tevessü edememesi gösterir ki, memleketin her hangi bir yerine ekilecek fesat ve fitnenin mahsul alması imkânları günden güne eksilmiş olduğu gibi, hükümet de memleketin her tarafında asayişini tamamen muhafaza edecek ve kanun ve nizamı tamamen hâkim tutacak bir kudrettedir (Muhit, 1930, Sayı:25).”

Bilebildiğimiz kadarıyla işte röportajın yapıldığı bu günlerde Manisa'da, Giritli Mehmet de faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamış (Bkz., Öz, 2015) ve ekonomik krizin ezdiği çoğu göçmen olan yoksul köylü ve şehirlileri isyana sürüklemiştir.

Olay sonrasında gerçekleşen 'tutuklamalar özellikle Menemen, Manisa ve Balıkesir'de yoğunlaşmıştır. Ayrıca olayın baş sorumlusu ilan edilen ve Nakşî-Kadiri Tarikatı şeyhi olan Esad Efendi ve oğlu İstanbul'da tutuklanarak Menemen'e getirilmiştir. Olay elbette bir tarikat çevresi içinde gelişmiştir. Ancak bu gerçekleşmenin sınırı bölgesel düzeyde kaldığı anlaşılıyor ve tarikatın İstanbul'la pek ilgisi olmadığı anlaşılıyor. Menemen'in, Fransız devrim tarihindeki konumuyla isyankâr bir şehir olan Vendée'ye benzer bir şekilde cezalandırılmasının önüne İsmet İnönü'nün itirazları geçmiş, ancak Nakşibendiler, yine bu devrim sürecindeki Cizvitlerin üstlendikleri devrim karşıtı tutuma eş anlamlı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Tutuklanan sanıklardan bazıları namaz kılmadıklarını, bazılarıysa ne kadar Cumhuriyet rejimi taraftarı ve Giritli Mehmet düşmanı olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. Bunlar daha çok tarikata yeni intisap etmiş olan, aslen Florinalı (Yunanistan) göçmen gençleriydi. 15 Ocak 1931’de hâkim karşısına çıkan 122 sanıktan 37’si, 5 Şubat 1931’de idam edilmiştir. Altı kişi aşırı yaşlılık veya küçük yaşta olmaları nedeniyle müebbet hapis cezasına çarptırılmış, diğer sanıklara değişen sürelerde hapis cezaları verilmiştir (Bkz., Öz, 2015:420-421). 9 Mart 1931’de son bulan yargılama listesinin altı yüz kişiyi aşkın olduğu tahmin edilmektedir.

5. Sonuç

Burada incelenen örnek bölge ve olaylar zincirinin gösterdiği gibi çok boyutlu ekonomik krizler aslında önce piyasada arz talep dengesinin bozulmasına, ani fiyat düşüşlerine, talebin küçülttüğü iş imkânları da bir işsizlik sorununa dönüşmektedir. İşsizlik sorunu ve pahalılığın artması kısa zamanda toplumu endişelendirmekte ve krizin derinleşmesiyle doğru orantılı olarak büyük bir huzursuzluk hissedilmektedir. Dolayısıyla bu aşamaları geçerken, bir yandan da siyasal alanı zorlamaya başlamakta ve iktidar eğer etkin çözümler geliştiremezse, ekonomik kriz siyasal boyutu da içine alan bir krize dönüşmektedir. Siyasal kriz derinleştiğinde de yeni siyasal ve toplumsal oluşumların yolunu açabilmektedir. Ayrıca kriz şartları ve süreci devam ederken, devlet bazı gereklilikleri erteleyebilir veya süreci bir aşamaya kadar kontrol edebilir, fakat bu süreçte hesap edilemeyen gelişmeler ve etkiler yaşanır, örneğin Ege Bölgesi’nin geleneksel muhalif kimliğinin hareketlenmesi ve iklimsel koşulların doğurduğu çaresizlik gibi, durum kontrol dışına çıkabilir ve bunun sonucunda da Menemen’deki gibi toplumsal patlamalar yaşanabilir.

Son tahlilde olay iktidar tarafından dini bir reaksiyon (irtica) hareketi olarak tanımlansa da, dinamiklerine inildiğinde,

göçmen marjinalliğinin, bölgesel kimlik ve ekonomik sorunlarla bütünleşmesinden doğduğu, bu çalışmada delillendirilmeye çalışılmıştır. Zira olayın başaktörü Giritli Mehmet'in biyografisinin de, çalışmada ele alınan süreçlerin adeta bir izdüşümü gibi olduğu açıkça görülmektedir.

Diğer taraftan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın harekete geçirdiği toplumsal katmanların ve partiye destek veren grupların çeşitliliği, bize göstermektedir ki, ekonomik krizlerin inanç, dünya görüşü ve etnik kökenleri nedenli farklı olursa olsun, biri diğerine zıt toplumsal kategorileri birleştirmekte ve aynı çatı altında toplayabilmekte, bu da siyasal iktidarlar için kestirilemez tehlikeler doğurmakta ve 'kör açılar' oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ağaoğlu, S. (1998). *Babamın Arkadaşları*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Balkaya, İ. S. (2016). *1930 Sonun Başlangıcı, Serbest Fırka'nın İzmir'de Teşkilatlanma Serüveni*. Ankara, Berikan Yayınevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGM K).
- Bouvier, J. (1974). Les Crises Economiques du XIXe Siecle et Analiys Historiques: Le Cas de la France, *Fair de l'histoire*, Paris, Édition Gallimard, 25-50.
- Chaunu, P. (1974). Depassemen et prospective, Jacques le Goff ve Piree Nora (ed.), *Fair de l'histoire*, içinde Édition Gallimard, Paris, 51-74.
- Durgun, B. (2006). *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi, 1923-1928*. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Gözcü, A. (2007). Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.14, 85-102.
- İnsel, A. (2005). Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 41-74.
- Jacques, G., Piree, N. (ed.) (1974). *Fair de l'histoire*. Paris, Édition Gallimard.

- Kurtoğlu, İ. (2000). *Menemen Olayı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Naskali, E. G. (der.), (2015), *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*. İstanbul, Doğan Kitap.
- Okyar, F. (1987). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*. İstanbul, İsis Yayınları.
- Öz, E. (2015). İzmir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, 12 Ağustos-17 Kasım 1930. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, 409-440.
- Öz, E. (2015). Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplomu?. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 5, 409-440.
- Öz, E. (2019). *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özengin, O. (2013). *Kubilay Olayı Tarihi, 40 Gün*. İzmir, Ata Matbaacılık.
- Silianoff, M. (10 Eylül 1930). La Fermentation de l'opposition en Turquie [Türkiye'de Muhalefetin Oluşumu]. *Slovo Gazetesi*, **BCA BMGM K**, [Katalog no: 30 10/240 618 19].
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Araştırmaları*. Ankara ODTÜ Yayınları.
- Temizer, A. (2014). *Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı*. İstanbul, Libra Kitap.
- Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma, 1908-1928*. İstanbul, Doğan Kitap Yayınları.

